

آثار تربیت سیاسی فرزندان از دیدگاه آیات و روایات

خانم فاطمه سادات سید کوثری^۱

چکیده

دین اسلام برای تربیت سیاسی راهکارهایی را در نظر گرفته است که قطعاً می‌تواند ضامن سعادت در دنیا و آخرت شود. دلیل اینکه قرآن به تربیت سیاسی پرداخته این است که انسان زندگی اجتماعی دارد و نیازمند برقراری ارتباط با دیگران و نظم است، در این صورت باید نظام و حکومتی ایجاد کند و این مستلزم مباحث سیاسی است بنابراین باید انسان‌ها برای چنین شرایطی تربیت شوند. مهمترین اهداف تربیت سیاسی فرزندان عبارت است از: ایجاد امنیت و صلح، پرورش روح عدالت خواهی و توسعه. هدف این مقاله بررسی آثار تربیت سیاسی در دوران های مختلف زندگی است. این مقاله، جنبه نظری دارد و روش پژوهشی آن، توصیفی- نقلی و روش جمع آوری اطلاعات، کتابخانه ای است. با تحقیق درمورد آثار تربیت سیاسی فرزندان در دوره های مختلف زندگی، به نتایجی دست یافته ایم که عبارتند از: نظم پذیری، شکل دهی شخصیت سیاسی، بصیرت افزایی، تقوای سیاسی و مسئولیت پذیری می توان اشاره کرد. همه این ها در سایه تربیت صحیح از همان ابتدای کودکی حاصل می شود.

کلید واژه: تربیت، سیاست، تربیت سیاسی.

مقدمه

تربیت به معنای بار آوردن و رشد دادن و بالابردن است. تربیت در اصطلاح به دو معنا به کار رفته است: یکی عام و دیگری خاص. معنای عام، تمام اعمال و رفتار انسان و نقش و تأثیر آن در رشد و ارتقای قوای فیزیکی، فکری، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی و... را شامل می شود و معنای خاص، به مفهوم فراهم نمودن شرایط و زمینه های رشد و کمال همه جانبه ی انسان و هدایت سیر تکاملی بشر به سوی خداوند است.

اسلام برای تربیت اهمیت خاصی قائل است؛ چنانکه هر جا سخن از ارسال رسولان به میان می آورد، تعلیم و تربیت و تزکیه را برنامه اصلی آنان قرار می دهد. خداوند متعال برای انسان مقرر فرموده است که به اختیار خود و با پیروی از دستورات پیامبران و برنامه های آسمانی، و با کوشش و تلاش پیگیر، کسب تربیت کند و به مقام شایسته انسانی برسد، زیرا سرکشی غرائز حیوانی و ظلمات جهل و خواهش های نفسانی را جز با تربیت صحیح و الهی نمی توان مهار و برطرف کرد.

تربیت سیاسی مهم ترین نوع تربیت است که در تحقق اهداف مادی و معنوی جامعه نقش اساسی دارد. بی تردید هر وقت هر ملت و نظامی بر اساس اصول و معیارهای مورد قبول خود هدف هایی را تعقیب می کند و برای دستیابی به آنها برنامه ریزی ها و طرح هایی دارد که آشنایی مردم با آنها مهم است. تربیت سیاسی ضمن پرورش شهروندان وظیفه شناس آنها را با معیارها و هدف های نظام سیاسی آشنا می سازد که این تربیت سیاسی از اهمیت زیادی برخوردار است زیرا فرزندان کارگزاران و سیاستمداران آینده هستند.

یکی از مشکلات سیاسی، اجتماعی جامعه ایران غفلت از جامعه پذیری و گسست نسل های مختلف با آموزه ها و هنجارهای سیاسی و شکاف میان کارگزاران نظام با بخشی از جامعه است. عدم توجه به این امر باعث بی اعتنائی جوانان نسبت به سرنوشت کشور و آسیب پذیری آنان در برابر تبلیغات ناصحیح دشمنان می شود.

به دلیل کمبود منابع پژوهشی لازم در جامعه اسلامی ما بویژه در زمینه تربیت سیاسی و مهم و اساسی بودن تربیت سیاسی در تحقق اهداف مادی و معنوی جامعه و همچنین به دلیل عدم آشنایی کافی جوانان با احادیث و آیات وارده در این مورد، آثار تربیت سیاسی از دیدگاه قرآن کریم و روایات استخراج و تبیین شده است.

هدف از این پژوهش بیان آثار تربیت سیاسی در فرزندان از دیدگاه آیات و روایات می باشد. این تحقیق با استفاده از روش داده پردازی توصیفی به بیان مطالب پرداخته است.

با توجه به جستجوهای که در مورد پیشینه پژوهش حاضر در منابع متعدد صورت گرفته کتابها ومقالاتی در این زمینه نگاشته شده است از جمله:

کتاب تربیت سیاسی کودک (قائمی، علی، تهران: نشر شفق، ۱۳۶۲) در این کتاب، نظام سیاسی اسلام بررسی و این دیدگاه مطرح شده که برفکر و اندیشه مبتنی است؛ به همین دلیل، نظر به پرورش فکری خاص مبذول می شود.

مقاله تربیت سیاسی از منظر قرآن کریم با رویکرد تدبیر سوره ای (عابدینی، مجله علمی- ترویجی، ۱۳۹۹) پژوهش مورد نظر با هدف تربیت سیاسی از منظر سوره های محمد (ص)، فتح و حجرات با رویکرد تدبیر سوره ای، در قالب مبانی، اهداف، اصول و روش ها انجام شده است. نتیجه بدست آمده بدین صورت است که: باتوجه به اینکه فضای سوره ها با یکدیگر متفاوت است، بنابراین از یافته های هر سوره فقط میتوان در فضای مشابه با همان سوره استفاده کرد. از سوره های بحث شده روش های: پرسشگری مقایسه ای، توبیخ ناظر به تدبیر در قرآن، تهدید به رسواگری، فرصت سازی و جبرانگر، تبیین فلسفه احکام و افشاگری نسبت به حاشیه نشینان سیاسی استخراج شده که برای تربیت سیاسی توسط قرآن بکار گرفته شده است.

پایان نامه کارشناسی ارشد، تربیت سیاسی از دیدگاه امام علی (ع) (شریفیان، رضا، دانشگاه تربیت معلم، ۱۳۸۱). در این پژوهش اصول و روشهای تربیت سیاسی بر مبنای سخنان امام علی (ع) بررسی شده و این نتیجه به دست آمده که تربیت سیاسی از دیدگاه حضرت علی (ع) نظام مند است و میتوان مبنای لازم و کافی را برای استخراج اهداف، اصول و روشهای تربیت سیاسی بر اساس نهج البلاغه، به دست آورد.

اما آنچه که مد نظر است، مقاله حاضر به بررسی آثار تربیت سیاسی فرزندان از دیدگاه آیات و روایات در دوره های کودکی، نوجوانی و جوانی پرداخته است که تاکنون پژوهشی در این زمینه به رشته تحریر در نیامده است.

۱. مفهوم‌شناسی

الف) تربیت

تربیت در زبان فارسی، به معانی مختلفی مانند پروراندن، آداب و اخلاق را به کسی آموختن، پرورش دادن و بار آوردن آمده است.^۱ معادل تربیت در انگلیسی «education» و «Training» می باشد که آموختن و تربیت، فرهیختن و رهنمودن به چیزی معنا می دهد. این واژه در لغت عرب نیز از ریشه ی «رب» یا «ربو» گرفته شده است. رب به معنای حضانت، اصلاح، تدبیر و به تدریج تکامل بخشیدن و سوق دادن به سوی کمال و رفع کمبودهاست. «ربو» نیز به مفهوم بالا رفتن و رشد و نمو کردن و تهذیب نمودن می باشد. از نظر قواعد ادبی، این کلمه مصدر باب تفعیل است و این باب در نگارش زبان عربی، به اصطلاح «متعدی» می باشد، یعنی وجود فاعل و مفعول یا مربی و متربی را می طلبد. البته این امر نباید ما را دچار شبهه کند که حتماً باید مربی و متربی دو شخص یا انسان متفاوت از هم باشند، بلکه در شرایطی انسان می تواند مربی خویش باشد و از روش های خود تربیتی بهره مند گردد.^۲

تربیت در اصطلاح به دو معنا به کار رفته است: یکی عام و دیگری خاص. معنای عام، تمام اعمال و رفتار انسان و نقش و تأثیر آن در رشد و ارتقای قوای فیزیکی، فکری، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی و... را شامل می شود و معنای خاص، به مفهوم فراهم نمودن شرایط و زمینه های رشد و کمال همه جانبه ی انسان و هدایت سیر تکاملی بشر به سوی خداوند است.

«تربیت در اصطلاح خاص، چیزی به جز تعلیم است. تربیت به معنای شدن و به شکل خاصی در آمدن و یافتن هویت درست و مطلوبی می باشد که شامل تربیت های اخلاقی، تربیت های دینی و به اصطلاح تزریق اخلاقیات در وجود انسانی می شود.»^۳

راغب اصفهانی هم ذیل ماده ی «رب» می نویسد؛ «الرب فی الاصل التریبة و هوالشی حالاً فحالاٌ إلى حد التمام.»^۴

شهید مطهری هم معتقد است: «تربیت عبارت است از پرورش دادن، یعنی استعدادهای درونی را که بالقوه در یک شیء موجود است، به فعلیت درآوردن و پروراندن.»^۱

۱. دهخدا، لغت نامه، ص ۵۵۰.

۲. درباره ی روش های خود تربیتی، ر.ک. به اسمائیل دانش، راه تربیت، ش ۱۱، تابستان ۸۹.

۳. مقام معظم رهبری، ۶۵/۷/۲۱.

۴. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن کریم، ذیل ماده ی رب.

از این رو، تربیت با رویکرد دینی مبتنی بر نگاه خاصی است که اسلام نسبت به انسان دارد. از این منظر، انسان دارای ویژگی‌های دوگانه می‌باشد که سرشت وی را شکل می‌دهند. در قرآن کریم، ویژگی‌هایی مانند «خليفة الله»^۲، «امانت دار الهی»^۳، «مختار بودن»^۴ و ... در شأن و منزلت انسان آمده است. آیات دیگری هم به ویژگی‌های منفی اشاره می‌کند، از جمله «ضعیف بودن»^۵، «ستمگر و ناسپاس بودن»^۶، «عجول و شتابزده»^۷، «ناشکیبا»^۸، «حریص»^۹، «مانع احسان (منوعاً) یا بخیل»^{۱۰} و توجه و تفقه در این آیات، ضرورت تربیت انسان را به منظور برجسته سازی ویژگی‌های مثبت وی و غلبه بر ویژگی‌های منفی به روشنی نشان می‌دهد. قرآن کریم همچنین انسان را موجودی خداجوی و برخوردار از فطرت الهی معرفی می‌کند: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَةَ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ يَعْلَمُونَ»^{۱۱}

در این آیه، بین دین و خلقت انسان ارتباط تنگاتنگی برقرار شده است. دین و اصول و قواعد آن، با فطرت خداجوی انسان هماهنگ بوده، آموزه‌های آن می‌تواند موجب غلبه بعد انسانی وی بر بعد حیوانی گردد و این امر میسر نیست جز با تربیت، یعنی در تربیت، فرد می‌تواند بعد انسانی خود را تقویت سازد و آن را بر بعد حیوانی اش غالب بکند.^{۱۲}

۱. مرتضی مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۸۳.

۲. بقره: ۳۰؛ اعراف: ۱۴۷.

۳. احزاب: ۷۲؛ دهر: ۲؛ کهف: ۲۹.

۴. انسان: ۳.

۵. نساء: ۲۸.

۶. ابراهیم: ۳۴.

۷. احزاب: ۷۲.

۸. معارج: ۱۹.

۹. معارج: ۲۰.

۱۰. معارج: ۲۱.

۱۱. روم: ۳۰.

۱۲. رک. به: محمد تقی مصباح یزدی، انسان شناسی در قرآن، ص ۸۰.

است: «آن که پیشاپیش رأی ها تاخت، درست را از خطا بازشناخت»^۱ همچنین آن حضرت استبداد و خودرأیی را نکوهش کرده است: «هر که خود رأی گردید به هلاکت رسید و هر که با مردمان، رأی برانداخت خود را در خرد آنان شریک ساخت»^۲ در سیره عملی پیامبر(ص) و ائمه معصومین(ع) نیز توجه ویژه ای به مشورت شده است. به همین سبب یکی از جمله هایی که در تعریف آن حضرت آمده، چنین است: «کان رسول الله(ص) کثیر المشاورة لاصحابه»^۳ پیامبر با یارانش زیاد مشورت می کرد. از نمونه های آن می توان به مشورت های حضرت در اغلب جنگ ها مانند جنگ بدر، احد و احزاب اشاره کرد.^۴

یک هم رأی مطلوب، باید ویژگی هایی داشته باشد تا بتواند در تربیت سیاسی مورد توجه قرار گیرد. نشانه های وارده در این زمینه، برخی ناظر به مشاوران است که بیانگر اهمیت شخص مشاور است و برخی دیگر به خود مقوله مشورت نظر دارد. امام صادق(ع) درباره فردی که مورد مشورت قرار می گیرد، احراز چهار شرط عقل، تدین، برادری و رازداری را لازم دانسته است.^۵ امام علی(ع) در نامه به مالک، ویژگی های مهمی را برای مشاور در نظر گرفته است:

«بخیل را در مشورت کردن دخالت نده، که تو را از نیکوکاری باز می دارد و از تنگدستی می ترساند. ترسو را در مشورت کردن دخالت نده، که در انجام کارها روحیه تو را سست می کند. حریص را در مشورت کردن دخالت نده، که حرص را با ستمکاری در نظرت زینت می دهد. همانا بخل و ترس و حرص، غرایز گوناگونی هستند که ریشه آن ها بدگمانی به خدای بزرگ است.»^۶

براین اساس تربیت باید بتواند جوانان جامعه اسلامی را از بخل، ترس و حرص پاک نگاه دارد. مشورت سیاسی تمایز آشکاری با اظهارات تصنعی، متملقانه و فریبنده دارد که همه این ویژگی ها خصیصه حقیقت خواهی مشورت را می گیرد. ازاین رو لازم است جوانان در تربیت سیاسی به گونه ای پرورده شوند که از تصنع و ریاکاری پیراسته گردند. جوانان جامعه اسلامی باید از همان ابتدا درکی صحیح از مشورت داشته باشند و مرز واضحی میان این مؤلفه دینی و تملق های سیاسی که بخشی از فرهنگ سیاسی را تشکیل می دهد، ترسیم کنند. امیرالمؤمنین(ع) به مالک اشتر سفارش می کند که نزدیک ترین فرد به شما باید کسی باشد که

۱. نهج البلاغه، حکمت ۱۷۳.

۲. همان، حکمت ۱۶۳.

۳. سیوطی، تفسیر الجلالین، ص ۷۳.

۴. ابن هشام، السیره النبویه، ج ۲، ص ۱۹۹-۲۰۴.

۵. طبرسی، مکارم الاخلاق، ج ۲، ص ۹۸.

۶. نهج البلاغه، نامه ۵۳.

تلخی حق را با صراحت هرچه بیشتر به شما برساند،^۱ و چنین است که امام صادق(ع) بهترین دوست را کسی می داند که عیب های شخص را به وی بگوید.^۲

تربیت در نظام سیاسی مبتنی بر دین، آشکارا باید میان فرهنگ سیاسی سلطنت و استبداد و نظام مبتنی بر دین تمایز بگذارد. امام علی(ع) خطاب به مردم فرمود:

«پس با من چنان که با پادشاهان سرکش سخن می گویند، حرف نزنید و چنان که از آدم های خشمگین کناره می گیرند دوری نجوید و با ظاهرسازی با من رفتار نکنید و گمان مبرید اگر حقی به من پیشنهاد دهید، بر من گران آید، یا در پی بزرگ نشان دادن خویشم؛ زیرا کسی که شنیدن حق، یا عرضه شدن عدالت بر او مشکل باشد، عمل کردن به آن، برای او دشوارتر خواهد بود. پس از گفتن حق یا مشورت در عدالت خودداری نکنید.»^۳

۱. همان.

۲. کلینی، کافی، ج ۴، ص ۶۸۷.

۳. نهج البلاغه، خطبه ۲۱۴.

نتیجه گیری

مهم ترین اثر و هدف از تربیت سیاسی بر اساس آموزه های قرآن، زمینه سازی برای شکوفایی استعدادهای مدیریتی و سیاسی فرد همراه با رشد آگاهی، پرورش ارزش های دینی و فطری و کسب مهارت های لازم برای حضور فعال در عرصه های مختلف اجتماعی و سیاسی است. این زمینه سازی باید بر پایه های محکمی استوار باشد که هویت فردی مستقل انسان را با هویت جمعی او بدون تداخل با هم جمع کند. در این مقاله تلاش شد به بررسی آثار تربیت سیاسی از دیدگاه قرآن و روایات پرداخته شود. نتایجی که از این تحقیق به دست آمد شامل آثار هشت گانه ای می شود که از قرآن کریم و روایات استخراج شده، این آثار عبارتند از: نظم پذیری، مشارکت دهی در امور بسیط سیاسی، شکل دهی شخصیت سیاسی، آشناسازی با قوانین ساختار گروه ها و تشکلات سیاسی، مسئولیت پذیری، بصیرت افزایی، تقوای سیاسی، مشورت دهی.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
۲. نهج البلاغه، ترجمه سید جعفر شهیدی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ پانزدهم، ۱۳۷۸ ه.ش.
۳. ابن هشام، عبدالملک، السیره النبویه، تحقیق مصطفی السقا و ابراهیم الأبیاری و عبد الحفیظ شلبی، بیروت: دار المعرفة، بی تا.
۴. تمیمی، عبدالواحد، غرر الحکم و درر الکلم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶ ه.ش.
۵. جعفری، محمدتقی، حکمت اصول سیاسی اسلام، تهران: بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۶۹ ه.ش.
۶. حرانی، ابن شعبه، تحف العقول، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۳ ه.ش.
۷. دبس، موریس، مراحل تربیت، ترجمه علی محمد کاردان، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۴ ه.ش.
۸. دیلمی، حسن، أعلام الدین فی صفات المؤمنین، قم: مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۸ ه.ق.
۹. سیوطی، جلال الدین، تفسیر الجلالین، بیروت: مؤسسه النور للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۱۶ ه.ق.
۱۰. شهید ثانی، زین الدین، منیه المريد، قم: مکتب الإعلام الإسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۹ ه.ق.
۱۱. صدوق، محمد، من لا یحضره الفقیه، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۳ ه.ق.
۱۲. طبرسی، حسن، مکارم الأخلاق، قم: دار الشریف الرضی، چاپ چهارم، ۱۴۱۲ ه.ق.
۱۳. طریحی، محمد، مجمع البحرین، تهران: مرتضوی، چاپ سوم، ۱۳۷۵ ه.ش.
۱۴. کاظمی، یحیی، آموزش و پرورش در دوره خردسالی تا جوانی، مشهد: آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۷۷ ه.ش.
۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب، الروضه من الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ هفتم، ۱۳۸۷ ه.ش.
۱۶. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ه.ق.
۱۷. منصوری، جواد، آموزش و تربیت سیاسی، تهران: وزارت آموزش و پرورش، چاپ اول، ۱۳۷۹ ه.ش.
۱۸. مهرداد، هرمز، جامعه پذیری سیاسی، تهران: پاژنگ، چاپ اول، ۱۳۷۶ ه.ش.
۱۹. یعقوبی، محمد، تاریخ یعقوبی، بیروت: دار صادر، بی تا.
۲۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، قم: ذوی القربی، چاپ سوم، ۱۳۸۳ ه.ش.
۲۱. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران: دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۸۵ ه.ش.

۲۲. مطهری، مرتضی، **تعلیم و تربیت در اسلام**، تهران: صدرا، چاپ ۲۷، ۱۳۷۵ ه.ش.
۲۳. فارابی، ابونصر محمد، **احصاء العلوم**، ترجمه ی حسین خدیو جم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ سوم، ۱۳۸۱ ه.ش.
۲۴. **صحیفه نور امام خمینی**، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ دوم، ۱۳۶۸ ه.ش.
۲۵. طباطبائی، سید محمد حسین، **تفسیر المیزان**، ترجمه ی سید محمد باقر موسوی همدانی، قم: نشر اسلامی، چاپ ۱۱، ۱۳۷۸ ه.ش.